

KRÚDY GYULA

(A magyar költői próza)

„Szindbád, a hajós, midőn közeledni érezte halálát, elhatározta, hogy még egy utolsó utazásra indul, mielőtt elhagyná a sztambuli bazárt, ahol egy régi szőnyegen üldögélve pipáját szívogatta. Eszébe jutott fiatal korából egy város – völgyben és piros háztetőkkel, ahol a barna hid ódon ívei alatt színes kavicsok felett vágtat egy tiszta kis folyó, és Szindbád a hid kőpárkánya mellől álmodozva nézte a messziségben alvó kék erdőt . . . Ide kívánczolt még egyszer Szindbád, mielőtt utolsó pipáját kiszívta volna a régi szőnyegen; a kék erdőt látni a messziségben és a hid lusta ívei alatt serényen utazgató folyót. Egy kőszent állt valahol a hidon, látni lehet onnan a kis cukrászboltot dohányszínű függönyeivel, valamint kopott, aranyos betűivel: A. Marchali, mondják a tördezett betűk a boltocska felett, ahol Szindbád egykor sarkantyúját pengette, és a háromlábú biliárdasztal felett dákójára támaszkodva kecsesen, könnyedén és ábrándosan álldogált, mert a cukrásznének barna szeme, barna haja volt. Sárgabőrítékos regényt olvasott a kassza mellett, és midőn a tekegolyók futkározásukban megcsörrentek a zöld posztón, álmodozva, szórakozottan felpillantott a cukrászné a regényből. Ezért állott Szindbád dákójára támaszkodva minden délután a biliárd felett, és dús, puha haját titkon megigazitotta a kassza tükrében.”

A részlet Szindbád „negyedik útjának” a leírását vezeti be. A képzeletbeli hajós képzeletbeli utazásait. A látomásokat vagy a valóban megtörtént kalandok visszaidézését abban a novellafüzérben, amelyben hosszas kísérletezés után az író megtalálta sajátos hangját. Ez a kis részlet jellemző is, tipikus is az író magatartására és stílusára.

A hang álmodozó, emlékező, kicsit mélázó. Szindbád-Krúdy felidézi

ifjúságának hajdani környezetét, egy történetet abból az időből, amikor a képzeletbeli hajós és az elbeszélő maga is még egy messze völgyben fekvő, piros tetejű házacskákból álló városkában volt ifjú ember.

A szövegrész legfontosabb eleme a hangulatszugesztio, a félig álom-, félig ébrenlétszerű állapot érzékeltetése. Stíláriis eszköze ennek elsősorban a lassan, elnyújtva, bandukolva haladó mondatépítés.

Az első mondat azonnal beleringat az alaphangulatba. Többszörösen összetett mondat. De az összetett mondat bármilyen hosszú legyen is, még nem jelent egyúttal melódiát, hangulatérzékeltetést.

Krúdy stílusáról sokszor elhangzik az a sztereotip megállapítás, hogy mondatai kanyargóan, pongyolán, áradóan hosszúak. Mondatai hosszúságát és rövidségét azonban mindig a zengzetesség, a mondatdallam szabja meg. A muzsika, amit meg kell zendíteniük.

Az egész rész, az elbeszélés első bekezdése úgy hat, mint egy nagy mondatzövevény, amelyen egy sajátos dallam vonul végig.

A körmondatot egységessé teszi az az emlékfutam, amely a sztambuli bazarban, a régi szőnyegen üldögélő és pipázó Szindbádot az emlékképek suhanásával viszi vissza a biliárd felett dákójára támaszkodó dús, puha hajú ifjú katonatiszthez, hajdani önmagához. A mondatok dallamát néma olvasás közben is érezzük.

Krúdy stílusában mindazok a ritmikus elemek megtalálhatók, amelyekkel mondatdallamot lehet felidézni: a részek egyenletes aránya, azonos részek halmozása, azonos helyzetben levő részek ismétlődése, azonos típusú szavak visszatérő használata, ugyanolyan hangtani összetételű, mély hangú vagy magas hangú szavak.

Az idézet első mondata többszörösen összetett mondat. A előrehozott jelzős alany, *Szindbád* után azonnal egy időhatározói mellékmondat szövődik be, azután egy tárgyi mellékmondat következik, majd egy előidejű, végül pedig egy helyhatározói mellékmondat – mint ahogy a hajósnak ez az emlék-utazása egy bizonyos távoli időbe, hajdani ifjúságának idejébe, egy bizonyos helyre, a völgyben fekvő kis városba történik.

A második mondatban ismét egy helyhatározói összetett mondat kapcsolódik egy mellérendelt mondatához. A harmadik: ugyanilyen típusú összetett mondat, csak időhatározói alárendeléssel. A negyedik a leghosszabb mondata az idézetnek. Az első rész kötőszó nélkül, kettősponttal kapcsolódik a továbbiakhoz, van benne ismét egy helyhatározói mellék-

mondat, aztán egy okhatározói. Az ötödik: mellérendelő összetétel, de a második rész időhatározói mellékmondatokat tartalmaz. Végül az utolsó mondat mellérendelő összetétel.

Bizonyos ritmus van már az összetételekben is, amint látjuk. Azonos típusú összetételek ismétlődnek, s kivéve a negyedik, legjobban megnyújtott mondatot, arányosan egyforma hosszúságúak. Megtaláljuk az azonos és ritmikus lüktetéssel egymásra következő mondatrészeket. *Szindbád, | a hajós, | midőn közeledni érezte halálát, | elhatározta, | hogy még egy utolsó utazásra indul, | mielőtt elhagyná a sztambuli bazárt, | ahol egy régi szőnyegen üldögélve, | pipáját szívogatta.* De a ritmusbeosztás eltérő is lehet (akár egy versben). Nézzük a második mondatot: *Eszébe jutott | fiatal korából egy város, | völgyben és piros háztetőkkel, | ahol a barna híd ódon ívei alatt színes kavicsok felett vágat | egy tiszta kis folyó, | és Szindbád | a híd kőpárkánya mellől | álmodozva nézte | a messziségben alvó | kék erdőket.* Vagy: *Eszébe jutott fiatal korából | egy város stb.*

A költői próza feltűnő eleme mindig a ritmus. Néhány példát hozzáfűzhetünk ehhez Krúdy-részletekből.

Az azonos helyzetben levő mondatrész ismétlődésére felhasználhatók az alany, az állítmány, a tárgy és nagyon sokszor a határozók. A következő részletben az *N. N.*-ből a szavak ritmikus halmozása is példa lehet:

„A tücsök fáradhatatlanul ciripelt a ház zugában. Énekelt, midőn a ház hölgyei életbevágó leveleiket írogatták, vagy a költő munkáját rakosgatta össze cifra betűkből; öregember ásítózva verte ki pipáját, vénasszony orvosságot kevert, a vendég csörömpölve nyitott be a kapun, női szívet loptak ki az ablakon át, romlott kolbásszal megmérgezték a házőrző ebet, feljött az égen a Kocsmacsillag, asszony siratta a divány sarkában elköltözött szerelmét. A tücsök csak énekelt.

Énekelt azoknak, akiknek egyéb örömiük sem volt már estéjükön, mint kovácsműhely csengő kalapácsának hallgatása.

Elringatta azokat, akik már nem tudnak megnyugodni bús fejükkal semmilyen nő ölében sem. A szemük láz, a szívük seb, az ajkuk jég, az álmuk a börtönök lakóinak álmaival azonos. A boldogtalanokat mulattatta a tücsök.

Dalt mondott a hosszant hallgatóknak, a csillagváróknak, a szótlan

búsaknak, a panasztalan némáknak, a sötétlő kertbe meredő szeműeknek, az örület fantomjaival viaskodó dézsafejűeknek.

Ciripelt azoknak . . . stb.” (Bp. 1959., 86. o.)

A *hidon*-ból vett részletünk mondatainak is vannak ilyen ritmikus „fogódzói”. A mondatrészek kiemelése nem ilyen egyöntetűen következetes, de ritmuséreztető. Figyeljük meg a mondatkezdeteket:

„Szindbád, a hajós . . . Eszébe jutott . . . Ide kíváncozott . . . Egy kőszent áll valahol . . . Sárgaborítékos regényt . . . Ezért állott . . .”

Egy további részlet ebből az elbeszélésből:

„Majd ablakokra bukkant, amelyeken már akkor is – sarkantyús legény korában – bezárt szemű zsalugáterek foglaltak helyet. Már akkoriban elűnődött ezeken a halott ablakokon, amelyeket sohasem nyit fel senki, és a por vastagon rakódik a zsalukra. Vajon mi lehet az ilyen ablakok mögött? Talán egy halott fekszik ott ravatalán, és sárga viaszgyertyák bágyadt, kékes párák közepette lobognak a koporsó körül. Vagy egy aszszony alszik odabenn csöndesen, és valakiről hosszasan és édesen álmodik. Vagy talán egy kép függ a falon, a bezárt ablakok mögött, valakinek a képe, akinek kedvéért örökös homályba borult a szoba . . .”

Nagyon sokszor alkalmazza Krúdy a hármas tagolást is. Néhány sorral feljebb egymás után sorakoznak az ilyen hármas tagolású mondatok:

A sárkányfejű esőcsatornák felmondták a szolgálatot, | az esővíz másfelé csurog alá az ereszeokról, | és a kis boltok előtt ugyanazon fakó ostor nyeleket rázogatja a szél.

Színkezelése az impresszionista festményeket idézi. Az elemzett részletben: a völgy zöld színeket éreztet. A város házainak piros tetői vannak. A híd ívei barnák, ódonak (az ódonág a barna mellett még más színeket is idéz, pl. a szürkésfeketét). A kavicsok színesek a folyóágyban, ami azt is jelenti, hogy sokszínűek. A messziségben kék erdők alusznak. Ez az az impresszionista színskála, amely Krúdy stílusát annyira jellegetessé teszi. A harmadik mondat ismét a pipafüstöt említi. Majd a kiszívott pipák, a tajtékpipa sárgásbarna színét érzékeljük, és a régi szőnyeg régi színeit. A cukrászboltban dohányszínűek a függönyei és kopott aranyosak a betűi. A cukrászboltban pengette Szindbád fehér acélsarkantyúját,

a zöld biliárdasztal fölött támaszkodott dákójára, a cukrásznénak barna szeme és barna haja volt, és sárgaborítékos regényt olvasott. Természetesen a biliárdgolyók is színesek, és Szindbád elképzelhetően fekete haját igazgatja a tükörben.

Az összetett mondatok ritmusa mellett a jelzős kifejezések a legfeltűnőbbek. Ez is impresszionista sajátosság. *Utolsó* utazásra indul, *régi* szőnyegen üldögél, a hídnak *ódon* ívei vannak, *kopott* betűk, *töredezett* betűk, *háromlábú* biliárdasztal. Szindbádnak *dús, puha* haja van, nem is beszélve az előbb már felsorolt, színekkel kapcsolatos kifejezésekről.

És a jelzők érdekesen állnak szemben egymással. Egyrészt megütik a régi, az elmuló alaphangulatot (*utolsó, ódon, kopott, töredezett, háromlábú*, azaz: rozzant), másrészt a színek hozzák a hajdani ifjúság érzékletes átélésének a hangulatát (*zöld völgy, piros háztetők, barna híd, színes kavicsok, tiszta kis folyó, kék erdő* stb.). Ez az ellentétes színezés rendkívül érzékletessé teszi Krúdy írásművészetét. Az impresszionista művészet jellemző sajátossága az érzékelhetőség, a pillanatnyi benyomás érzékletes visszaadása, az egyszeri élmény, ami Krúdynál a visszahozhatatlanul elszállt ifjúság élménye. És Szindbád, ez az ezeregyéjszakai, iszonyatosan öreg hajós különös, méla, őszi bánattal, az őszi mézkergető darazsak dongásához hasonlatos, zümmögő hangon idézi legénykora színeit.

Krúdy prózájában az ősz muzsikál. Az ősz, az elmúlás hangulata keveredik az ifjúság színeivel és illatával. Az ősz melódiái dorombolnak a mondataiban is.

Az író a dicsőséges ifjúság, az egyszeri tünemény, a csodálatos, a boldog szerelem színhelyén jár ebben az elbeszélésben is, és A. Marchali cukrászboltja előtt azon tűnődik, bemenjen-e, felidézze-e a múltat.

A múlt felidezésére van egy sajátos stílári eszköz. Beleélésnek nevezhetnénk ezt általánosságban, stílárisan pedig átképzeléses előadásnak. Nagyon sokszor fordul elő, hogy az író nemcsak miní narrátor, mindent tudó, mindent ismerő előadó szerepel, hanem átengedi a szót szereplőjének. A *Toldi*-ban is megfigyelték, hogy sokszor nehéz eldönteni, vajon a költő beszél-e vagy a főhős nyilatkozatával van-e dolgunk. („*Ilyenforma Toldi Miklós gondolatja, Mely sóvárgó lelkét mélyen szántogatja... Mert vitéz volt apja; György is, álnok bátyja, A királyfi mellett nőtt fel, mint barátja; stb.*”) Az író belehelyezi magát hőse lelkivilágába. (Ennek a folyamatnak egészen modern változata a „nouveau

roman” már említett eljárása. Itt az író-narrátor teljesen eltűnik, vagy csak nagyon kis mértékben szerepel. Az elbeszélés annyira megelevenedik, hogy teljesen filmszcenáriumszerű lesz. Az író csak cselekménysorral dolgozik, teljesen a háttérben marad.)

Szinte az egész idézett Krúdy-elbeszélés átképzeléses előadás. Attól a kérdéstől kezdve, hogy: „*Vajon él-e Amália?*” – általában Szindbád szemével látunk, észlelünk, Szindbáddal elmélkedünk a látottakról. Egy-egy mondatban néha az író hangsúlyozza is ezt. *A. Marchali*. . . A betűk aranyozása persze lekopott régen, de a dohányszínű függönyök az ablakon még a régiek. A sáros út a régi hid felé kanyarodik, és a hídon csöndesen gurul egy szamaras kordé. Nagy fülű, kis szürke csacsi bandukol serényen vékony lábszáraival a kordé előtt, és piros szalag van a nyakában. Szindbád tünődve áll a cukrászbolt előtt, vajon bemenjen-e dicsősége, boldog szerelme színhelyére? Szivarfüst és pörkölt kávé szaga fogadja odabent. Biliárdgolyók koccanását hallja, mintha az ő tiszteletére csörrentek volna össze a golyócskák.

Krúdy ilyenkor rendszerint jelen időt használ. Különösen gyakran szerepel ez, ha képzeleti, érzelmi tartalmát akarja fokozni az elbeszélésnek. Kivetíti az emlékképet a késő múltba, újra átéli a hajdani helyzeteket, közvetlenül, érzelmileg nagyon mélyen. Tulajdonképpen egy fajtája ez a belső monológnak.

Érdekes megfigyelni Krúdy igéit is. Alig van olyan az egész tengernyi Krúdy-életműben, amelyik a siető mozgásra, az energikus cselekedetre, a kemény tetre, a tavaszias zsendülésre, a vidám életörömrre, az élet megváltoztatásának igényére utalna. A *jövés-menés, mendegélés, lépés, járás, megjelenés, ballagás, bandukolás, közeledés* igéi az általánosak.

Az elemzett részben Szindbád közeledni érezte halálát; *indul, elhagyná, üldögél, hívogatta, eszébe jutott, kíváncozott, kívánta látni, utazgató, áll, mondják, pengette, támaszkodva álldogál, olvasott, megcsörrentek, álmodozva felpillantott, állott, megigazította*. Kivételnek számít az első mondatban levő *elhatározta* és a *vágtat* a kis folyóra vonatkoztatva, de ezt is olyan sajátos ellentétben alkalmazza az író, amely még erősebben utal az elmúlásra, az elfutó életre; *barna hid ódon ívei alatt vágtat egy tiszta kis folyó*. Később azonban már a kis folyó is csak *serényen utazgat*. A továbbiakban is: *él, kérdezte, útra kel, szeli, látni, katonáskodott, változott, aludna, elalszik* stb.

Az elmúlásra, az őszi muzsikára emlékeztető igék mellett még az is megfigyelhető, hogy a szólás, a beszéd igéi fordulnak elő nagy számban Krúdynál. Igen sok a hangkép. Nagyon sok a szelid bánkódás, a szelid vagy kárörvendő mosoly, az alvás, elfáradás.

Érdekes ez a részlet, sőt az egész elbeszélés olyan szempontból is, hogy a hasonlatokban igen gazdag Krúdy itt alig használ hasonlatot. Hasonlatai is egybevágnak művei egész hangulati hátterével. Az állatok közül hasonlataiban legtöbbször szerepel a varjú, a héja, a vadgalamb. Kedvenc rovara az őszi tarlók muzsikusa, a tücsök. Az évszakok közül legtöbbször az ősz fordul elő, a telet is gyakran szerepelteti, nagyon ritkán a tavaszt, a nyár legfeljebb egyszer-kétszer ha előfordul. Az égitesetek közül a hold a kedvence (újhold vagy telehold).

A lelki élet, a belső érzelmi képzetek csak olyan kifejezéseket kapnak nála – nagyon gyakran ironikusan is –, mint egy ligeti szerelmi levelezőben. A világot szemén, fülén és érzékein át ragadja meg. Intellektuális hasonlataiban is az érzelmek vannak túlsúlyban: „*az ősz hosszú volt, mint egy fénylő vörös hajszál*” – mondja egy helyen az író, s „a látszólag pongyolán odavetett hasonlat egyszerre megkapja igazi valóját, amint a környezet színei közé illeszkedik, utolérhetetlen pompával ragyogtatva meg az októberi Zugliget skarlát levélszőnyegét” – írja róla Kárpáti Aurél, finom beleérzéssel jellemezve az író hasonlatainak természetességét, színezésének Manet-szerű érzékletes foltszerűségét és írásművészetének mély költőiségét.